

Політична залученість громадян

Участь громадян у політиці за самим визначенням становить першочергову умову демократії, яка являє собою таку форму державного устрою, де громадяни чинять вирішальний вплив на ухвалення державних рішень. Тому вимір залученості людей у політику є неодмінною складовою аудиту демократії.

Водночас політична залученість сама по собі ще не є свідченням демократії. Радянський Союз відрізнявся, імовірно, найвищим рівнем політичної залученості. Явка на виборах зазвичай складала 99.9%, членство у комсомолі (Комуністичному Союзі Молоді) охоплювало майже усю молодь країни, політичні інформації у школах відбувалися вже з молодших класів, участь у святкових демонстраціях чи мітингах (наприклад, проти „імперіалістичної політики Заходу”) була обов’язковою, а до Комуністичній партії належала значна частина населення, оскільки не будучи членом КПРС, було важко зробити кар’єру, а у деяких галузях й неможливо.

Загалом будь-який тоталітарний режим намагається масово залучити населення до підтримки його політики, використовуючи як засоби прямого примусу, так і ідеологічну обробку масової свідомості. Проте така залученість у політику аж ніяк не є показником демократії. Скажімо, чи є показником рівня демократії високий рівень участі громадян у виборах? На перший погляд – так, бо тим самим люди чинять вплив на політику, обираючи своїх представників у владі. А якщо їм доводиться обирати з одного-єдиного кандидата, як це було на усіх виборах у Радянському Союзі? Очевидно, що таке голосування, не має жодного відношення до демократії, бо, якою б не була явка на вибори, виборці не можуть вплинути на заздалегідь відомий результат. Тепер припустимо, що на виборах змагається не один, а декілька кандидатів, але деякі з них (зазвичай це опозиція) не мають доступу у засоби масової інформації і не можуть донести свої погляди та програми до широкого кола виборців. Рівень участі у таких виборах теж не є свідченням демократичності, оскільки виборці роблять свій вибір за умов відсутності належної інформації і їх вибір не є вільним.

Проте чи означає це, що рівень участі у виборах взагалі не має відношення до вимірів демократії? Розглянемо ситуацію з виборами мера Києва у травні 2008 року, коли на виборчі дільниці з’явилася рекордно мала кількість киян – 53%. За переможця виборців проголосували 32%, і цього було достатньо, оскільки за українським законодавством вибори мера відбуваються у один тур. Але це означає, що мер Києва обраний лише 17% киян.

За умов змагальних, рівних і чесних виборів рівень участі виборців стає показником демократії, оскільки на таких виборах відбувається обрання громадянами тих, хто, на їхню думку, найкраще здійснюватиме функцію управління. Відмова від участі у виборах означає, що значна частина людей з різних причин не брала участі у відборі своїх представників у владу. І це завжди викликає тривогу у громадських активістів, а значна кількість програм громадських організацій під час виборів спрямована на підвищення явки на виборах, особливо – молоді, жінок, представників уразливих груп та людей з особливими потребами.

Те ж саме можна сказати й про членство у партіях та політичних організаціях. Одна річ, коли це членство ґрунтується на вільному волевиявленні громадян, які об’єднуються у різноманітні організації для реалізації своїх цілей та інтересів, інша – якщо людей змушують чи вони самі змушені з різних причин до такого об’єднання – як це було за радянських часів.

У демократичному суспільстві політична залученість ґрунтується на свободному самовиявленні людей і означає можливість реально впливати на політику, яку проводить влада. Лише за цих умов політична залученість може слугувати як показник у демократичному аудиті.

Показники, які засвідчують рівень політичної залученості громадян, можна розділити на два типи:

1. Пізнавальна участь громадян у політиці
2. Практична участь у політиці. – участь у голосуванні на виборах та участь у різних видах політичній діяльності під час виборчих кампаній та у період між виборами.

Пізнавальна участь громадян у політиці

Показниками пізнавальної участі громадян у політиці, які зазвичай використовуються у соціологічних дослідженнях можуть слугувати:

1. Інтерес, який громадяни виявляють до політики
2. Політична компетентність, здатність розуміти та скласти власну думку про те, що відбувається у політиці.
3. Комунікація громадян на політичні теми.

Для розгляду зазначених показників у статті будуть використані два масштабні дослідження, які дозволять проаналізувати питання політичної залученості у їх динаміці, а також у порівняння України з іншими країнами:

1. Соціологічне дослідження Інституту соціології Національної Академії наук „Українське суспільство: моніторинг соціальних змін”, яке проводиться, починаючи з 1994 року (деякі запитання – з 1992). Генеральний директор проекту – В.М.Ворона, науковий керівник – Н.В.Паніна. Вибіркова сукупність кожного з опитувань в середньому становить 1800 осіб і репрезентує дорослу населення України (старше 18 років). Польовий етап здійснював центр „Соціс”.¹
2. Міжнародний проект „Європейське соціальне дослідження”, у якому беруть участь 24 європейські країни і до другої та третьої хвиль якого Інститут соціології НАН України приєднався у 2005 та 2007 рр. Національний координатор від України – А.П.Горбачик. Польовий етап здійснював цент „Соціс”. У 2005 році опитування було проведене з 28 січня по 10 березня. Усього було опитано 1500 респондентів старше 15 років².
3. До розгляду були також долучені результати деяких соціологічних опитувань, проведений Фондом „Демократичні ініціативи” (на них будуть посилання безпосередньо у тесті).

1. Інтерес, який громадяни виявляють до політики

Питання інтересу громадян до політики постійно включаються у соціологічні дослідження. Інтерес до політики вивчався і у „Європейському соціальному дослідженні”. У таблиці 1 представлено порівняння інтересу до політики 24 країн, включаючи Україну, в опитуваннях 2004-2005 та 2007 рр. Результати дані у середніх балах, де „1” означає „дуже цікавлюся політикою”, „2” – „взагалі цікавлюся”, „3” – „мало цікавлюся” і „4” – „зовсім не цікавлюся”. Отже, чим ближче середній бал до „1”, тим вищим є інтерес до політики.

¹ Результати чотирнадцяти загальнонаціональних опитувань (1992-2006 рр.) та їх узагальнений аналіз представлений у роботі: Н.Паніна. Українське суспільство 1992-2006: соціологічний моніторинг. К.: 2006, Інститут соціології НАН України.

² Результати другої хвилі опитувань (2004-2005 рр) вміщено у роботі: Євген Головаха, Андрій Горбачик, Наталія Паніна. Україна та Європа: результати міжнародного порівняльного соціологічного дослідження. К.: 2006, Національна Академія наук, Інститут соціології.

Таблиця 1

Інтерес до політики населення різних країн Європи (за даними „Європейського соціального дослідження”, 2005-2007 рр., у середніх балах, за 4-х бальною шкалою)

Країна	2005	2007
Данія	2.26	2.20
Швеція	2.40	2.32
Нідерланди	2.39	2.37
Німеччина	2.38	2.40
Швейцарія	2.36	2.40
Австрія	2.45	2.46
Норвегія	2.48	2.50
Україна	2.23	2.56
Фінляндія	2.60	2.57
Велика Британія	2.65	2.57
Франція	2.79	2.61
Естонія	2.75	2.66
Бельгія	2.69	2.69
Ірландія	2.72	2.70
Словаччина	2.72	2.70
Угорщина	2.74	2.71
Словенія	2.73	2.71
Болгарія	-	2.72
Росія	-	2.72
Кіпр	-	2.73
Польща	2.76	2.73
Іспанія	2.92	3.04
Португалія	3.05	3.05

У 2005 році Україна серед усіх країн Європи відрізнялася найвищим інтересом населення до політики. Опитування проводилося у березні, і це був час після подій „помаранчевої революції” (яка відбувалася у листопаді-грудні 2004 року). Такий „піковий” результат, звичайно, відбиває особливості часу проведення і не є звичайним і характерним для України. Тому у наступному опитуванні 2007 року показник інтересу до політики істотно знизився. Проте, навіть після зниження інтересу до політики, він все ж залишається в Україні на достатньо високому рівні – такому ж, як у країнах із давніми демократичними традиціями – Фінляндія, Велика Британія, Франція та значно вищим, ніж у країнах – нових членах Європейського Союзу, що брали участь у дослідженні. – Естонії, Словаччині, Угорщині, Словенії, Болгарії, Польщі. Вочевидь, причина такого високого інтересу до політики криється у напруженій політичній ситуації в Україні і постійних виборах, які відбувалися під час порівняльного європейського дослідження – парламентські вибори та вибори до місцевих рад у 2006 році та позачергові парламентські вибори у 2007 році.

Інтерес до політики населення України, хоч і знизився у 2007 році у порівнянні з 2005, вже ж він залишається на більш високому рівні, ніж це було впродовж усього періоду до „помаранчевої революції”. Про це свідчать результати моніторингу Інституту соціології (табл.2), які показують, що великий інтерес до політики протягом 1992-2004 року був у межах 9-12%, одразу після „помаранчевої революції” він сягнув 21%, а у наступні роки знижувався: до 17% у 2006 році та до 15% у 2008 році. Проте, слід звернути увагу, що все рівно він істотно вищий, ніж був до „помаранчевої революції”.

Так само і відсоток тих, кого політика зовсім не цікавить, після „помаранчевої революції” істотно зменшився.

„Помаранчева революція” мало чимало позитивних наслідків у демократизації України, і одним з них стало інтересу пересічних українців до політики.

Таблиця 2

Інтерес до політики населення України, 1992-2008 рр (за даними моніторингу Інституту соціології, у %)

Варіанти	1992	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2008
Зовсім не цікавить	22.5	27.2	29.2	30.4	28.7	27.2	26.7	21.9	24.2	19.2	18.0	20.8	11.3	15.4	15.4
Певною мірою цікавить	63.1	62.5	59.7	60.0	62.0	63.2	63.9	67.1	65.4	68.5	70.2	67.9	67.7	67.0	69.8
Дуже цікавить	12.3	9.8	10.7	9.3	9.1	9.4	9.3	10.9	10.2	12.0	11.6	11.1	21.1	17.4	14.8
Не відповіли	2.0	0.6	0.4	0.3	0.3	0.2	0.1	0.1	0.1	0.2	0.3	0.2	0.0	0.2	0.0

Як свідчать дані, наведені у таблиці 3, інтерес до політики має історично-ситуативний характер. У рік після „помаранчевої революції” українці приділяли значно більше часу читанню газет про політику та теленовинам: у 2005 році Україна посідала третє місце серед європейських країн за часом, що його громадяни витрачають на читання політичних новин у газетах та перше місце у Європі за часом, який громадяни присвячують перегляду політичних теленовин та передач про політику. А вже за два роки цей інтерес значно підупав, і у 2007 році українці перемістилися на 14 місце за часом, що вони присвячують читанню політичних новин та часом, присвяченим на перегляд політичних новин та передач на політичні теми.

Таблиця 3

Скільки часу у звичайний буденний час населення різних країн Європи проводить біля телевізора, дивлячись новини про політику та поточні новини чи читаючи про політику у газетах (за даними „Європейського соціального дослідження”, 2005-2007 рр., у середніх балах, за 7-ми бальною шкалою*)

Країни	Читають газети про політику		Дивляться теленовини про політику	
	2005	2007	2005	2007
Португалія	1.20	1.38	1.94	2.32
Данія	1.32	1.33	2.32	2.29
Болгарія	-	1.20	-	2.22
Естонія	1.21	1.31	1.92	2.21
Норвегія	1.37	1.38	2.39	2.20
Фінляндія	1.29	1.32	2.08	2.14
Нідерланди	1.28	1.27	2.14	2.07
Велика Британія	1.06	1.17	2.10	2.04
Ірландія	1.33	1.21	1.94	2.01
Франція	1.12	1.07	2.05	1.97
Швеція	1.19	1.20	1.97	1.97
Польща	0.97	0.95	1.87	1.96
Бельгія	1.12	1.19	1.78	1.91
Україна	1.30	1.17	2.40	1.90
Словаччина	1.07	1.08	1.69	1.83
Угорщина	0.99	0.98	1.71	1.81

Іспанія	1.27	1.18	1.78	1.81
Німеччина	1.28	1.25	1.78	1.76
Росія	-	1.02	-	1.76
Кіпр	-	1.28	-	1.72
Словенія	0.90	0.87	1.71	1.71
Австрія	1.21	1.32	1.63	1.65
Швейцарія	1.18	1.12	1.62	1.52

* „0” – „зовсім не роблю цього”, „1” – менше, ніж півгодини, „2” – „від півгодини до однієї години”, „3” – „від однієї до півтори години”, „4” – „від півтори до двох годин”, „5” – від двох до двох із половиною годин”, „6” – „від двох з половиною до трьох годин”, „7” – понад три години”

2. Комунікація громадян на політичні теми

Доволі високий інтерес громадян України до політики знаходить вияв у достатньо інтенсивній комунікативній діяльності у сфері політики. В опитуванні, проведеному фірмою „Ukrainian Sociology Service” у травні 2008 року³, була виділена група, яка відрізнялася більш високим рівнем інтересу до політики та політичної комунікації. Як видно з таблиці 3, значна частина населення України (66%) є постійними споживачами політичних новин у засобах масової інформації, 58% обговорюють політичні події з друзями, знайомими, 45% стежать за політичними подіями в Україні постійно, а майже половина населення України – 49% - мають стійкі політичні переконання.

Таблиця 4

Інтерес населення України до політики та участь у політичній комунікації (загальнонаціональне опитування „Ukrainian Sociology Service” травень-2007, у %)

Чи можна сказати, що Ви...	Так	Ні	Важко відповісти
Постійно слідкуєте за подіями політичного життя України	45.1	41.3	13.6
Маєте стійкі політичні переконання	49.2	31.2	19.5
Читаєте газети або журнали, дивитися теле- або слухаєте радіопередачі в яких аналізуються суспільно-політичні процеси в Україні	66.0	22.5	11.4
Дискутуєте з приводу суспільно-політичних процесів в Україні з друзями, знайомими	58.0	27.1	14.8

Аналіз рівня інтересу до політики та політичних комунікацій у відповідності до готовності підтримати на виборах певні і партії та блоки засвідчує, що вони на достатньо високому рівні у прихильників різних політичних сил, хоч і дещо відрізняються. Найвищий інтерес до політичних подій виявляють прихильники Комуністичної партії (68%), найменший – Партії регіонів (48%). Найбільше тих, хто має стійкі політичні переконання – теж серед виборців Комуністичної партії, найменше – серед прихильників Блоку Юлії Тимошенко (53%). Зрозуміло, що найменше тих, хто має стійкі політичні переконання – серед тих, хто не визначився з політичним вибором (29%). Серед них, звісно, менше й тих, хто цікавиться політичними подіями.

³ Загальнонаціональне опитування населення України було проведене 1-10 травня 2008 року. Усього було опитано 2010 респондентів за вибіркою, що репрезентує доросле населення України (віком старше 18 років) за такими параметрами, як стать, вік, рівень освіти, тип поселення та регіон проживання.

У ставленні до політики виявилися суттєві відмінності у залежності від віку: молодь значно менше цікавиться політичними подіями, має стійкі політичні переконання та менше спілкується на політичні теми (табл.. 5).

Таблиця 5

Інтерес до політики та участь у політичній комунікації у залежності від віку (загальнонаціональне опитування „Ukrainian Sociology Service” травень-2007, у %)

Інтерес до політики та політичні комунікації	18-29	30-54	55 і старші	Загалом по Україні
Постійно слідкують за подіями політичного життя України	36.4	45.6	51.5	45.1
Мають стійкі політичні переконання	41.6	51.0	53.1	49.2
Читають газети або журнали, дивляться теле- або слухають радіопередачі в яких аналізуються суспільно-політичні процеси в Україні	58.5	68.9	67.5	66.0
Дискутують з приводу суспільно-політичних процесів в Україні з друзями, знайомими	51.3	60.1	60.4	58.0

3. Політична компетентність населення України

Одним із показників, що зазвичай використовується у вимірюванні залученості людей у політику, є *рівень їхньої компетентності*. Зазвичай він вимірюється за самооцінкою людей і, звісно, не може бути індикатором реального рівня компетентності. Проте він може свідчити про рівень впевненості людей у тому, що вони можуть брати участь у політиці і мають для цього певні навички.

У міжнародному Європейському соціальному дослідженні було запитання про те, як часто політика здається настільки складною, що люди зовсім не розуміють, що відбувається насправді? У таблиці 3 дані порівняння самооцінки політичної компетентності 24 європейських країн, у середніх балах за 5-бальною шкалою, де „1” означає „ніколи” (політика не видається занадто складною), „2” – „зрідка”, „3” – „іноді”, „4” – „часто” і „5” – „дуже часто”. Отже, чим ближче значення середньої оцінки до „1”, тим вища самооцінка населенням рівня своєї політичної компетенції.

Таблиця 6

Розподіл відповідей громадян різних країн Європи на запитання: „Як часто політика здається настільки складною, що Ви зовсім не розумієте, що відбувається насправді”? (2005-2007, у середніх балах, за 5-бальною шкалою)

Країни	2005	2007
Франція	3.32	2.82
Данія	2.97	2.88
Швеція	3.02	2.88
Кіпр	-	2.85
Австрія	2.94	2.91
Норвегія	2.94	2.91
Ірландія	2.97	2.95
Естонія	3.19	2.97
Німеччина	3.08	3.00
Швейцарія	3.06	3.04
Бельгія	3.16	3.06
Нідерланди	3.12	3.08

Болгарія	-	3.11
Словенія	3.00	3.15
Угорщина	3.00	3.16
Словаків	3.18	3.17
Росія	-	3.21
Велика Британія	3.31	3.25
Іспанія	3.34	3.31
Україна	3.00	3.34
Португалія	3.41	3.35
Фінляндія	3.43	3.39
Польща	3.34	3.40

Як видно з наведених даних табл.6, в Україні, навіть у 2005 році, на який припадав пік інтересу населення до політики, що того року був найвищим серед усіх країн Європи, оцінка громадянами своєї політичної компетенції була, проте, вельми посередньою. А через два роки, хоч інтерес до політики залишився достатньо високим, оцінка населенням власної компетенції істотно впала, опустившись до найнижчих з-поміж інших європейських країн. За ці два роки в Україні відбулося надто багато драматичних подій – розчарування у лідерах „помаранчевої еволюції” та їх обіцянках, реванш „анти-помаранчевих” політичних сил на виборах 2006 року, постійне політичне напруження, нарешті, розпуск Верховної Ради та призначення дострокових виборів. Усе це підриває віру людей у їх здатності розуміти, що ж відбувається у політиці. Якщо у 2005 році 29% населення України вважали, що вони „часто” і „дуже часто” не розуміють, що відбувається у політиці, то у 2007 році таких було вже 45%.

Звичайно, у наведеному європейському дослідженні йдеться про самооцінку політичної компетентності. Реальний рівень компетентності в опитуваннях вивчається рідко, бо тоді потрібні запитання щодо знання населенням певних конкретних проблем. А таке визначення вкрай важливе, бо у демократичному суспільстві, де вирішальна роль у вирішенні державних проблем належить громадянам – чи то через обрання програм певних політичних сил чи безпосередньо на референдумі – вкрай важливо знати, чи достатній рівень політичної компетентності громадян, який давав би їм змогу із знанням справи брати участь у вирішенні державних справ?

Особливого значення набувають питання компетентності громадян під час референдумів. Соціологічні дослідження засвідчують, що референдуми як спосіб прямої демократії населенню України явно до вподоби. Так, скажімо, у референдумі щодо вступу України до НАТО, згідно з опитуванням березня 2008 року, готові узяти участь 68% населення. І якби у той час референдум був проведений, більшість учасників (58%) проголосувати б проти вступу при 20% тих, хто б проголосував „за”.

Проте наскільки громадяни України компетентні, наскільки вони інформовані щодо НАТО та наслідків вступу чи не вступу України у цю організацію?

Згідно з результатами опитування, проведеного у березні 2008 року, лише 16% респондентів вважали себе достатньо поінформованими щодо наслідків від вступу чи не вступу України до НАТО, 37% - „дещо поінформовані”, 31% - мало поінформовані і ще 16% не поінформовані зовсім. Лише 6% населення вважали, що держава достатньо інформує громадян про те, що таке НАТО та про наслідки вступу країни у цю організацію, ще 30% відповіли, що певна інформація є, але її недостатньо, а 43% вважають, що практично корисної інформації немає.

В опитуванні були індикативні запитання, які дозволяли виявити рівень реального знання громадян щодо НАТО, причому з тих питань, які важливі для того, щоб сформулювати усвідомлене рішення на можливому референдумі.

Виявилось, що реальна інформованість громадян щодо НАТО ще гірша, ніж самооцінка щодо власної інформованості. Так, у питанні щодо способу прийняття рішень у НАТО

правильну відповідь – „консенсусом (тобто, рішення приймається тоді, коли з ним згодні усі країни-члени НАТО)” – дали лише 18.5% опитаних. Ще більш важливим було запитання про те, чи розпочинало НАТО війну в Іраку чи ні – важливим, бо саме побоювання, що „НАТО втягне Україну у військові дії” є одним із вирішальних чинників несприйняття членства України в НАТО. Правильну відповідь – що „НАТО не веде бойових дій в Іраку” - дали лише 17%. А це питання особливо важливе для рішення щодо НАТО, бо ті, хто вважає, що НАТО не веде війну в Іраку, підтримують членство України в НАТО, а ті, хто переконаний, що НАТО воює в Іраку - проти членства.

Отже, ті політичні сили, які пропонують вже зараз провести референдум щодо вступу України у НАТО, посиляючись на вимоги демократії, насправді виступають як політичні спекулянти, бо громадяни не володіють усією повнотою інформації, аби робити усвідомлений вибір, керуючись у своїх рішеннях стереотипами і упередженістю. У цьому разі референдум із форми безпосередньої демократії перетворюється на протилежність - спосіб маніпуляції певних політичних сил народом. У випадку, коли населення не компетентне у тих питаннях, з яких проводяться референдуми, вони стають об'єктом маніпуляцій політиків, щоб ухвалити потрібні для себе рішення „іменем народу”, особливо якщо результати такого референдуму відомі заздалегідь.

Практична участь громадян України у політиці

Показниками практичної участі громадян у політиці, які зазвичай використовуються у соціологічних дослідженнях можуть слугувати:

1. Участь громадян у голосуванні на виборах
2. Участь у різних видах політичній діяльності під час виборчих кампаній та у період між виборами.

1. Участь громадян у виборах як механізм політичної залученості

Вибори є ключовим механізмом демократичного суспільства. Саме через вибори громадяни можуть чинити вирішальний вплив як на відбір політичної еліти, якій на певний відрізок часу народ делегує повноваження по управлінню суспільством, так і на вибір шляху розвитку країни та спосіб розв'язання найбільш актуальних соціальних проблем.

Значення участі у виборах для громадян України

Загалом громадяни України високо ставлять значення виборів, вважаючи, що саме шляхом голосування вони можуть висловити свою волю у політиці. Про це переконливо свідчать результати опитувань, що проводилися перед президентськими виборами 2004 року та парламентськими 2006 та 2007 року: переважає точка зору щодо можливості пересічним людям впливати на політику шляхом голосування, хоча і скепсис теж представлений дуже сильно (табл..7).

Таблиця 76

Чи згодні Ви, що голосування на виборах дає можливість людям впливати на політику?

Чи згодні?	Квітень 2004 ⁴	Листопад 2005 ⁵	Червень –липень 2007 ⁶
------------	---------------------------	----------------------------	-----------------------------------

⁴ Загальнонаціональне опитування населення України було проведене у рамках комплексного дослідження Фонду „Демократичні ініціативи” „Стан демократії в Україні” (за проектом Фонду „Відродження”). Опитування було проведене 11-16 травня спільно з Центром „Соціальний моніторинг”. Усього було опитано 2038 осіб в усіх регіонах України за вибіркою, яка репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками (стать, вік, рівень освіти, регіон і тип поселення).

⁵ Загальнонаціональне опитування населення України було проведене 17-29 листопада Фондом „Демократичні ініціативи” спільно з фірмою “Ukrainian sociology service”. Усього було опитано 2000 осіб в усіх регіонах України за вибіркою, яка репрезентує доросле населення України (старше 18 років).

Повністю згоден	16.7	10.6	16.4
Переважно згоден	33.2	37.2	35.1
Переважно не згоден	19.6	22.2	21.5
Зовсім не згоден	20.8	21.6	14.6
Важко сказати	9.7	8.2	12.3

Впевненість виборців у цінності свого голосу особливо зросла після президентських виборів 2004 року; після парламентських виборів 2006 року вона дещо менша, проте все ж істотно вища, ніж була на усіх попередніх парламентських виборах (табл.8).. Зазначимо, що переконаність у вазі власної участі у виборах характерна для виборців усіх політичних сил.

Таблиця 8

Чи вплине Ваша особиста участь у виборах, чи відмова від участі в голосуванні, на майбутнє України? (у%)

Впевненість у впливі своєї участі у виборах	Квітень 1998 ⁷	Серпень 2002 ⁸	Березень 2005 ⁹	Жовтень 2006 ¹⁰	Червень-липень 2007
Безперечно, вплине	11	14	25	22	15
Певною мірою вплине	33	34	40	34	35
Ніяк не вплине	45	45	25	34	36
Важко сказати	11	7	10	10	14

Участь у голосуванні як показник участі громадян у політиці. Мотиви участі та причини неучасті громадян у голосуванні

Звичайно, сам по собі відсоток явки на виборах не є однозначним свідченням рівня демократичності країни. Якщо порівняти за цим показником різні країни – зокрема, ті, які за класифікацією Freedom House відносяться до повністю демократичних та ті, що відносяться до повністю недемократичних, то картина виглядає неоднозначно. З одного боку, найвищою явкою на парламентських виборах відрізняються країни з давніми демократичними традиціями та стабільною партійною системою – Швеція (за роки проведення парламентських виборів явка була у межах 77%-92%), Норвегія (76-84%), Данія (81-89%). З іншого боку, найвища явка характерна для країн з диктаторськими

⁶ Загальнонаціональне опитування населення України було проведене Фондом „Демократичні ініціативи” та фірмою „Юкрейніан соціолоджі сервіс” у співпраці з Freedom House за фінансової підтримки USAID 20 червня - 6 липня 2007 року. Усього було опитано 2010 респондентів за вибіркою, яка репрезентує доросле населення України (старше 18 років).

⁷ Післявиборче опитування населення України було проведено Фондом „Демократичні ініціативи” („ДІ”) та службою „Соціс” 18-26 квітня 1998 року. Усього було опитано 1800 респондентів за вибіркою, що репрезентує доросле населення України (старше 18 років).

⁸ Післявиборче опитування було проведено Фондом „ДІ” та службою „Соціс” 6-19 серпня 2002 року. Усього було опитано 2000 респондентів за вибіркою, що репрезентує доросле населення України (старше 18 років).

⁹ Загальнонаціональне опитування населення України було проведене Фондом „Демократичні ініціативи” та фірмою „Юкрейніан соціолоджі сервіс” 16-21 березня 2005 року. Усього було опитано 2000 респондентів за вибіркою, яка репрезентує доросле населення України (старше 18 років).

¹⁰ Загальнонаціональне опитування населення України було проведене Фондом „Демократичні ініціативи” та фірмою „Юкрейніан соціолоджі сервіс” у співпраці з Freedom House за фінансової підтримки USAID 1-12 жовтня 2006 року. Усього було опитано 2010 респондентів за вибіркою, яка репрезентує доросле населення України (старше 18 років).

режимами – Таджикистану, де у парламентських виборах 2000 року узяли участь 93.4% громадян, а у 2005 – 93.2%, Білорусі (90% на виборах 2004 року) та інших. Окрім того, у різних країнах у різні роки явка на виборах може істотно відрізнятись, і зрозуміти це можна лише знаючи конкретну ситуацію у країні. Очевидно, що рівень явки у країні залежить від кількох причин: традицій участі у виборах; напруженості на виборах, значимості тих чи інших виборів, тиску громадської думки, а у несвободних країнах – й тиску влади.

Загалом громадяни України з відповідальністю ставляться до участі у виборах. Об'єктивним свідченням цього є стабільно високий відсоток участі громадян у виборах. Явка громадян на президентських виборах 1999 року у 1 турі становила 70.15%, у другому – 74.8%; на президентських виборах 2004 року явка у 1 турі становила 74.19%, у другому – 80.85%; у пере голосуванні 2 туру - 77.32%. Щоправда, стосовно 2 туру на виборах 2004 року є обгрунтовані сумніви щодо рівня явки, оскільки фальсифікація виборів (визнана Верховним Судом, через що і було призначене переголосування) відбувалася і за рахунок додаткового вкидання бюлетенів за про-владного кандидата.

Явка на парламентських виборах була традиційно меншою, бо ці вибори мали, на думку населення (та й реально, до політичної реформи 2004 року) менше значення, ніж президентські. На парламентських виборах 1998 року явка становила 71.22%, 2002 року – 69.3%, 2006 року – 67.2%, 2007 року – 58.01%. Як бачимо, відсоток явки поступово зменшувався, особливо під час останніх виборів, які були достроковими.

Важливе значення для розуміння характеру участі громадян у виборах відіграють мотиви, з яких люди йдуть голосувати та ті, через які люди відмовляються від участі у виборах. Ці питання були предметом вивчення у післявиборчих опитуваннях, що проводилися Фондом „Демократичні ініціативи”.

Результати, представлені у таблиці 9, засвідчують, що головним мотивом участі українських громадян у виборах, є усвідомлення свого громадського обов'язку. А другим за значимістю мотивом було побоювання фальсифікацій – що замість відсутнього хтось проголосує. Зазначимо, що цей мотив стабільний усі роки, що відбуваються вибори в Україні, що свідчить про значну недовіру українців до чесності влади.

До позитивної тенденції варто зарахувати те, що з року в рік поступово зростає мотив позитивного голосування – за політичні сили, які подобаються. Водночас зменшується частка тих, хто голосує просто за звичкою, бо поступово йде з життя те покоління, яке звикло, що голосувати „треба”.

Таблиця 9

Мотиви участі у виборах населення України (% до тих, хто брав участь у виборах, слід було обрати не більше 2-х відповідей)

Мотиви участі у виборах	Квітень-1998	Серпень-2002	Жовтень-2006	Грудень-2007 ¹¹
Участь у виборах - обов'язок кожного громадянина	42.2	50.2	43.2	50.4
Я звик до участі у виборах	19.2	17.5	14.7	13.4
Серед партій та блоків були такі, які мені подобалися	12.8	13.3	16.7	20.6
Участь у виборах - можливість вплинути на ситуацію в Україні	29.8	22.3	30.5	23.3

¹¹ Післявиборче опитування було проведено Фондом „ДІ” та службою „Ukrainian Sociology service” 2-19 грудня 2008 року. Усього було опитано 2000 респондентів за вибіркою, що репрезентує доросле населення України (старше 18 років).

Не хотів, щоб моїм голосом скористався хтось інший	31.4	29.0	34.4	30.8
Мені було цікаво узяти участь у цих "змаганнях" - хто переможе?	7.4	3.9	4.2	4.6
Інше	1.5	1.2	0.2	0.1
Важко сказати	0.7	0.8	2.9	1.8

Звичайно, більший інтерес являють мотиви тих громадян, які ухиляються від голосування. З таблиці 10 видно, що причини неучасті у голосуванні теж доволі стабільні. Звичайно, існують об'єктивних причини – зайнятість у день виборів та інші обставини (в опитуваннях вони зазвичай фігурують у відповідях „інші причини”) - хвороба, перебування за межами свого виборчого округу тощо. Проте такі чинники у меншості серед причин усування від голосування. Головні мотиви не брати участі у виборах мають прямий стосунок до особливостей виборів в Україні – особливостей, які не дозволяють навіть чесно проведені вибори (а такими вони були і у 2006, і у 2007 рр.) до справді демократичних механізмів впливу громадян на владу.

109

Причини неучасті у виборах населення України (% до тих, хто не брав участі у голосуванні, можна було обрати не більше 2-х причин)

Причини неучасті у виборах	Серпень-2002	Жовтень-2006	Грудень-2007
Я не розбираюся у відмінностях партій та блоків	3.1	2.4	2.9
Я ніяким партіям та політикам не вірю	20.7	22.8	24.4
Мені байдужі ці вибори	11.3	10.2	7.1
Вибори нічого не змінять,	5.9	9.6	27.3
Мене не цікавить політика	8.3	11.1	5.2
Я не бачив партій, які б обстоювали інтереси таких людей, як я	7.2	13.5	14.2
Не вірив, що вибори будуть проведені чесно	8.6	12.6	8.4
У день виборів був зайнятий	28.6	15.6	22.0
Прийшов на виборчу дільницю, але не зміг проголосувати (були черги, не було у списках тощо)	7.4	6.3	4.7
Інше	7.4	15.0	7.3
Важко сказати	0.2	3.3	3.4

Стабільним мотивом відмови від участі у виборах є зневіра і усіх партіях та політиках. Звертає на себе увагу різке зростання у 2007 році мотиву, що вибори нічого не змінять. Нагадаймо, що ці вибори були достроковими, і природно, що частина виборців, які проголосували рік тому, переконалися, що вибори не виправдали їхніх надій і тому мали сумнів, що наступні вибори щось змінять.

Виборча компетентність виборців

Очевидно, що вибори лише тоді є механізмом демократичного добору влади та вибору шляху розвитку країни та способів розв'язання суспільних проблем, коли виборці, по-перше, мають реальний вибір, по-друге, роблять свій вибір компетентно – тобто, знаючи програми, з якими політичні сили йдуть на вибори та кандидатів, які присутні у списках.

В опитуваннях ставилося запитання, що заважає виборам виконувати роль демократичного механізму? Це питання ставилося неодноразово: - у травні 2004 року, напередодні президентських виборів, у жовтні 2006, після парламентських виборів, і у липні 2007 року, напередодні позачергових парламентських виборів. І головна причина, що стоїть на заваді демократичної впливовості виборів, за увесь цей час не змінилася (табл. 11).

Таблиця 11

Що заважає виборам в Україні стати механізмом демократичної участі громадян у державних справах? (у %, кількість відповідей не обмежувалася)

Причини, що заважають виборам стати демократичним механізмом	Травень 2004	Жовтень 2006	Червень-липень 2007
Невідповідність проведення виборів демократичним стандартам	18.2	15,5	18.1
Формування виконавчої влади не за результатами виборів	23.4	22,1	22.9
Невиконання тими, кого обрали, своїх виборчих обіцянок	48.5	47,3	46.7
Відсутність постійного громадського контролю за обраною владою	32.4	23,7	25.9
Неконкретність виборчих програм	17.6	12,3	16.5
Невимогливість громадян до своїх обранців, пасивність	29.2	17,3	21.7
Інше	3.0	1,2	1.3
Ніщо не заважає, вибори в Україні є реальним механізмом участі населення у справах держави	5.0	6,1	4.5
Важко сказати	17.0	14,2	16.0

Як свідчать наведені у таблиці дані, невиконання тими, кого обрали на виборах, своїх виборчих обіцянок, визнавалося і визнається головною причиною невідповідності виборів в Україні ролі і демократичного важеля впливу громадян на владу. Причому ця думка об'єднує прихильників різних політичних сил.

Проте проблема полягає у тому, що політичні сили, що йдуть на вибори, зазвичай і не представляють виборцям конкретних програм своєї майбутньої діяльності. Принаймні до парламентських виборів 2007 року місце програм посідали гасла, у кращому випадку – абстрактні обіцянки, які виконання яких важко піддається верифікації. Проте на неконкретність виборчих програм „поскаржилися”, як видно з таблиці, лише 16%. Згідно з результатами усіх передвиборчих опитувань, головними чинниками, які виборці керуються у своєму виборі, є програми партій та боків та політичні лідери. Проте реально на виборах головну роль відіграють лідери, оскільки програми різних політичних сил часто-густо схожі, як близнюки: всі обіцяють виборцям підвищення зарплат, пенсій, та стипендій, поліпшення медичного обслуговування, доступу до якісної освіти тощо. Жодна політична сила не пояснює, які конкретно реформи і коли будуть здійснюватися та які результати і коли будуть досягнуті.

В опитуваннях, де вивчалася мотивація голосування на парламентських виборах 2008 та 2007 років респонденти погодилися з тим, що „під час виборчих кампаній було важко зрозуміти позиції різних політиків та політичних партій” (табл.12.) Причому не виявилось істотної різниці у думці прихильників різних політичних партій.

Таблиця 12

Чи згодні Ви, що під час виборчої кампанії було важко зрозуміти позиції різних політиків та політичних партій? (у %)

	Листопад-2005	Жовтень-2006	Червень-2007
Повністю згодний	16.0	19.3	19.5
Переважно згодний	39.2	32.1	32.6
Переважно не згодний	28.0	24.5	21.2
Зовсім не згодний	8.9	11.4	8.6
Важко сказати	7.9	12.8	18.2

Політичні партії та блоки замість програмних пропозицій щодо способів вирішення найбільш важливих для виборців проблем вдаються до маніпулятивних способів мобілізації виборців, знову і знову піднімаючи теми НАТО, державного статусу російської мови – питання, які посідають останні місця в ієрархії найбільш важливих для виборців проблем. В результаті після виборів виборцям не зрозуміло, що саме робитимуть політичні сили, що прийшли до влади. Щоправда слід зазначити, що на парламентських виборах 2007 року політичні партії та блоки, під тиском громадських організацій, все ж представили суспільству певні програми та програмні пропозиції, які, проте, носили переважно популістський характер.

Передвиборче опитування, проведене у червні 2007 року, засвідчило, що окрім програм, виборці вважали необхідним знати і те, кого партія чи політичний блок висуватимуть на посаду прем'єр-міністра та ключові посади в уряді, з ким блокуватиметься партія (блок) у парламенті. Але перед парламентськими виборами 2008 року лише одна політична сила – БЮТ – йшла на вибори з кандидатурою майбутнього прем'єр-міністра, решта учасників виборів взагалі замовчували будь-які кадрові питання. Отже, український виборець об'єктивно не має достатньої інформації, аби зробити усвідомлений вибір.

Політична залученість у міжвиборчий період

Вибори для громадян України є найважливішим механізмом, через який вони мають здатність впливати на владу. Ефективність інших форм демократичної залученості у політику є, на думку громадян, дуже незначною. Це засвідчують дані опитувань, представлені у таблиці 13. Зазначимо, що перед респондентами не ставилося завдання виділити найбільш впливові методи впливу на владу: можна було позначити хоч й усі. Отже, дієвими механізмами українці вважають вибори усіх рівнів, а також референдуми, а також участь і мітингах та демонстраціях, які справді довели свою ефективність під час „помаранчевої революції”. Зазначимо, що й безпосередньою причиною „помаранчевої революції” був протест проти фальсифікації результатів президентських виборів.

А от „рутинні”, повсякденні механізми політичної залученості – участь у діяльності політичних партій та громадських організацій, участь у громадських обговореннях, звернення у засоби масової інформації та до депутатів, позови до суду тощо – не є, на думку громадян, ефективними.

Таблиця 13

Чи існують конкретні механізми, які дають змогу пересічним громадянам України впливати на ухвалення державних рішень? (у %, Можна було зазначати будь-яку кількість варіантів)

Механізми впливу	Травень 2004	Листопад 2005	Жовтень 2006
Вибори Президента	31	40	38
Вибори до Верховної Ради	26	31	34
Вибори місцевої влади	28	28	28
Участь у діяльності політичних партій	12	8.5	8
Участь у громадських обговореннях	9	8	7
Звернення до засобів масової інформації	16	12	12
Звернення до Президента	—	9	7
Звернення до свого депутата	19	9.5	—
Звернення до депутатів Верховної Ради	—	—	6
Звернення до депутатів місцевих рад	—	—	7
Звернення до мерів	—	—	7
Участь у діяльності громадських організацій	11	9	12
Участь у мітингах, демонстраціях	23	29	24
Участь у страйках	19	20	16
Збирання підписів, підписання петицій	17	13	13
Судові позови до органів влади	9	7	8
Участь у референдумах	-	17	21
Інше	0	1	2
Насправді громадяни жодним чином не можуть вплинути на ухвалення рішень у державі	40	24	36

Зазначимо, що три опитування, представлені у таблиці 13, проводилися у часи, відмінні за політичною ситуацією. Травень 2004 року – час панування Президента Кучми, причому напередодні початку президентської виборчої кампанії, коли почалися серйозні утиски демократії, особливо якщо згадати скандальні повністю сфальсифіковані вибори мера в Мукачевому. Листопад 2005 року – час напередодні початку парламентської виборчої кампанії, коли утиски демократичних свобод майже відсутні, час управління Президента Віктора Ющенка, який отримав владу не лише внаслідок виборів, а – завдяки боротьбі мільйонів людей на свій вибір. У цей час вже відбувся розкол „помаранчевої” команди, і колишні виборці Ющенка були значною мірою розчаровані і дезорієнтовані. Жовтень 2006 року час, коли вже півроку як відбулися парламентські вибори, які значною мірою стали реваншем політичних сил, переможених на президентських виборах та внаслідок „помаранчевої” революції; „помаранчевій” команді вдруге не вдалося домовитися і вони відсторонені від влади, а їхні виборці знову розгублені і розчаровані. Але громадська думка, як видно з таблиці, попри усі радикальні політичні зміни і навіть революцію залишається дуже стабільною у тому, що населення бачить реальний механізм, що може здійснити їхній вплив на владу, лише у виборах різного рівня (Президента, Верховної Ради, місцевої влади) і ще, певним чином, у мітингах та демонстраціях.

Це означає, що рівень політичної залученості громадян України істотно зростає під час виборів і спадає одразу після виборів. На жаль, після виборів громадяни перебувають у

стані очікування, що далі долю країни вирішуватимуть їх обранці, і участь громадян у цьому процесі вже не потребується.

Вибори в Україні протягом останніх років носять цілком демократичний змагальний характер. Проте самі партії і багатопартійна система в Україні дуже далекі від тієї суті, яку вони мають у демократичних країнах. Партії в Україні являють собою своєрідні холдинги закритого типу, де усі рішення приймають лідери та спонсори партій. Пропорційна виборча система за закритими списками, які укладаються лідерами партій і де спонсори мають свою „квоту” і де місця у виборчих списках елементарно продаються не дає змогу вплинути на майбутній склад виборних органів ні виборцям, ні рядовим членам цих партій. Тож і не дивно, що партії втрачають авторитет у громадян, які не мають бажання брати участь у партійній діяльності.

Щоправда, порівняння довіри до партій у різних країнах Європи засвідчує, що й там політичні партії користуються не надто високою довірою громадян, проте Україна й тут засвідчує один з найнижчих рівнів довіри до політичних партій (табл.14), причому за два роки – з 2005 по 2007 – партії в Україні втратили у довірі своїх громадян найбільше з усіх 23 європейських країн, що брали участь у дослідженні. Це пов'язано із значним розчаруванням від ситуації, що склалася після парламентських виборів 2006 року і розпуску парламенту та призначення позачергових парламентських виборів.

Таблиця 14

Довіра до політичних партій населення різних країн Європи (за даними „Європейського соціального дослідження”, 2005-2007 рр., у середніх балах, за 11-бальною шкалою, де „0” – „зовсім не довіряю”, а „10” – „повністю довіряю”)

Країни	2005	2007
Данія	3.51	5.67
Нідерланди	4.80	5.12
Фінляндія	5.00	5.00
Швейцарія	4.64	4.77
Швеція	4.40	4.62
Норвегія	4.34	4.49
Бельгія	4.29	4.36
Кіпр	-	4.30
Ірландія	4.89	3.87
Словаччина	2.66	3.63
Велика Британія	3.68	3.53
Естонія	3.09	3.50
Іспанія	2.67	3.46
Австрія	3.40	3.30
Німеччина	3.18	3.28
Франція	3.40	3.25
Словенія	3.21	3.25
Росія	-	2.81
Угорщина	2.71	2.60
Португалія	2.09	2.47
Україна	3.61	2.31
Польща	1.89	2.13
Болгарія	-	1.75

Загалом ставлення до партій, репутація партійної системи у країні виявилася прямо пов'язаною із оцінками стану демократії, який вимірювався у „Європейському соціальному дослідженні”. Найвищі оцінки стану демократії (більше 5 балів за 11-

бальною шкалою) дало населення тих країн, де вищою була довіра до політичних партій – Данія, Нідерланди, Фінляндія, Швейцарія, Швеція, Бельгія, Ірландія, Кіпр (виключення – Австрія та Іспанія, де високо оцінюють стан демократії при відносно низькій довірі до політичних партій). А найнижче оцінили стан демократії у країнах, де найнижчим виявився рівень довіри до політичних партій: в Болгарії та Україні. Такий зв'язок між ставленням до партій та ситуацією з демократією зрозумілий, адже саме партії становлять основу сучасної демократичної політичної системи.

Водночас слід зазначити, що період масового членства у партіях давно вже відійшов у минуле. Зараз й у європейських країнах консолідованої демократії і членство незначне – згідно з результатами „європейського соціального дослідження”, найвищий півень членства у партіях спостерігається у Скандинавських країнах та країнах Бенілюксу, але й там воно не перевищує 10%. Україна за цим показником перебуває на рівні країн Східної Європи, і навіть не на останньому місці (5%). Ще меншою є активність, яку виявляють громадяни європейських країн щодо діяльності у політичних партіях та рухах. Проте є істотна відмінність України від країн розвинутої демократії, де істотно вищим є відсоток людей, які беруть участь і діяльності неполітичних об'єднань (табл.15.) .

Таблиця15

Участь у діяльності партій і рухів та у діяльності інших організацій протягом останніх 12 місяців населення різних країн Європи (за даними „Європейського соціального дослідження”, 2007 р., у %)

Країни	Брали участь у діяльності партій чи рухів	Брали участь у діяльності інших (непартійних) організацій
Фінляндія	4.8	33.8
Норвегія	6.3	27.2
Австрія	9.3	26.9
Швеція	5.0	26.8
Бельгія	5.8	25.8
Данія	4.5	25.3
Нідерланди	4.0	24.3
Німеччина	3.8	20.2
Франція	3.5	15.1
Іспанія	5.1	13.9
Швейцарія	6.0	13.7
Ірландія	3.8	12.8
Велика Британія	2.5	9.1
Кіпр	10.3	8.7
Словаків	2.8	8.5
Росія	3.0	4.8
Естонія	2.8	4.5
Польща	1.7	4.3
Португалія	1.8	4.0
Словенія	3.6	2.4
Україна	4.1	1.5
Угорщина	2.5	1.3
Болгарія	3.6	0.8

Наведені у таблиці дані красномовно засвідчують, що країни із сталими демократичними традиціями відрізняються насамперед не стільки власне партійно-політичною активністю громадян, скільки громадською активністю. Громадська активність, з одного боку, звичайно, не належить у прямому сенсі до політичної

залученості, проте саме громадська активність, участь громадян у різноманітних громадських організаціях дозволяє їм чинити вплив на реалізацію політики у країні. Згідно з результатами „Європейського соціального дослідження”, найвищі оцінки стану демократії були отримані у країнах з найвищими відсотками включеності у діяльність громадських організацій. Але це вже тема, що стосується громадянського суспільства.

Основні висновки

Участь українських громадян у політиці є процесом неоднозначним. З одного боку, громадяни доволі активно цікавляться політичними подіями – читають про них у пресі, дивляться по телевізору, активно обговорюють із родичами, друзями та знайомими. Особливо зріс інтерес до політики після „помаранчевої революції”, далі він поволі стихав, але й зараз інтерес громадян до політики на середньому рівні у порівнянні з країнами Європейського Союзу. З іншого боку, попри вияв значного інтересу до політики, люди визнають, що політика для них занадто складна і що їм важко розбиратися у політичних подіях. Дослідження рівня обізнаності громадян з певних питань, що дискутуються у суспільстві, виявляє, що рівень компетентності громадян справді досить низький.

Загалом тип політичної участі громадян України у політиці можна визначити як **активне споглядання**. Після „помаранчевої революції” політика в Україні стала публічною (хоч і не відкритою). Політики стали постійними героями щоденних телевізійних програм, і політика сприймається громадянами безконечний мексиканський телесеріал; вони співчують одним персонажам і ненавидять інших. Ще ставлення громадян України до політики можна порівняти із спортивним вболіванням на стадіоні: „боліють” за „своїх”, їм прощають навіть погану „гру”, за них же і голосують на виборах. Але таке пасивне „вболівання” аж ніяк не спонукає спортивних вболівальників зайнятися спортом, вони не гравці, а лише глядачі. В Україні вкрай слабо розвинена учасницька політична культура, розуміння громадянами свого права вимагати від політиків роботи на задоволення інтересів громадян.

Власне, єдиним реальним механізмом практичної участі громадян у політиці виступають вибори. Громадські організації за найактивнішої підтримки міжнародних донорських організацій багато зробили для того, щоб вибори в Україні були чесними і справедливими. Останні парламентські вибори 2006 та 2007 роки були по-справжньому змагальними, з необмеженими можливостями агітації для політичних сил та чесним підрахунком результатів. Водночас вибори так і не стали справжнім механізмом впливу громадян на владу, оскільки після виборів політичні сили, що приходять до влади, починають діяти не залежно від волі виборців, які їх у владу делегували. Окрім того, сама виборча система та стан багатопартійної системи в Україні зумовлюють відсутність зв'язків політичних сил, що перемогли на виборах, із виборцями, їх потребами та інтересами.

Отже, зусилля міжнародних донорських організацій у царині підтримки участі громадян у політиці раціонально спрямувати з такими напрямками:

1. *Сприяння формуванню політичної компетентності.* Це стосується як періоду виборчих кампаній, так і у між виборчий період. Під час виборів міжнародні донорські організації провадили велику і значною мірою успішну роботу по підвищенню електоральної культури українських виборців – достатньо вказати на підтримані донорською спільнотою кампанії „Знаю!”, „Свідомо!”. Підтримувалися недержавні аналітичні центри, що займалися аналізом виборчих пропозицій партій, ЗМІ, які організовували неупереджені дебати між кандидатами та партіями. Позитивним наслідком цієї спільної діяльності стало те, що на останніх парламентських виборах 2007 року деякі політичні сили представили свої виборчі програми (хоча й поклали їх у шухляду одразу, як дійшли до влади). Потрібно продовжувати цю роботу – аналізу діяльності політичних партій по виконанню виборчих програм – і у післявиборчий період. Причому є сенс

підтримувати ті аналітичні центри, які не лише роблять кваліфікований аналіз і публікують їх у своїх виданнях, а які активно співпрацюють із засобами масової інформації, які самі виступають у ЗМІ, тобто, мають вихід і вплив на громадську думку.

2. *Сприяння формуванню демократичної багатопартійності.* Партії в Україні зараз практично виродилися у закриті акціонерні товариства, де акціонерами виступають фінансово-олігархічні групи на чолі з вождями. Не дивує, що авторитет таких партій, як і багатопартійної системи взагалі у громадян надзвичайно низький. Водночас у сі сучасні розвинені демократії були утворені партіями і неможливі без функціонування багатопартійної системи. Зрозуміло, що міжнародні донори не працюють з партіями і не повинні сприяти якимось окремим партіям. Йдеться про просвітницьку діяльність щодо ролі політичних партій у сучасних демократичних системах: принципах їх побудови, партійних програмах, формах зв'язку з виборцями у міжвиборчий період, джерелах фінансування тощо. На жаль, усі ці питання недостатньо відомі не лише пересічним українцям, а й фахівцям-політологам. Потрібно, щоб громадяни України розуміли, що нинішня партійна система в Україні – це псевдо-партії, щоб був тиск громадської думки як на існуючі партії, так і на ті, які зараз будуть активно створюватися.
3. *Сприяння формуванню політичного учасницької культури.* На жаль, українці не бачать інших механізмів обстоювання своїх прав та інтересів, окрім виборів та ще – мітингів та демонстрацій. Такі звичні у демократичних суспільствах форми демократичної участі, як організація громадських обговорень, звернення до суду із позовами на органи влади, збирання підписів і публічні звернення до депутатів тощо не стали надбанням пересічних українців. Було б доцільно фінансувати таку просвітницьку роботу НДО (особливо тих, які працюють з молоддю), яка б розкривала реалії функціонування усіх форм і можливостей впливу громадян на владу у країнах розвинутої демократії. Дуже важливою була б підтримка певних пілотних проектів на рівні окремих місцевих громад (там, де активно діють НДО) по організації комплексного впливу громадян на владу на контроль за її діяльністю (виконання виборчих обіцянок, контроль за використанням місцевого бюджету, контроль за реакцією органів влади на звернення громадян тощо).